

Sanja Vulić
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Pregledni rad
UDK: 821.163.42.09 Ujević, M.
821.163.42.(436.3=163.42)
Primljeno: 17. 07. 2012.

HRVATI U GRADIŠĆU I ZAPADNOJ MAĐARSKOJ U DJELIMA MATE UJEVIĆA

SAŽETAK

Budući da je Mate Ujević bio istaknuti hrvatski znanstvenik, njegovi su radovi, pa tako i oni o Hrvatima u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj, bili vrlo zapaženi, a njegova gledišta često preuzimana pri kasnijim istraživanjima. To se osobito odnosi na njegovu monografiju Gradišćanski Hrvati iz 1934., jer je to bila prva u Hrvatskoj objavljena knjiga sintetskoga tipa o Hrvatima u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj. Zbog toga će u ovom radu, nakon pregleda svih Ujevićevih radova koji se odnose na tu dijasporu, pozornost biti posvećena usporedbi stanja na tom prostoru u vrijeme Ujevićeva istraživanja i stanja u posljednjih dvadesetak godina. U tom se kontekstu pokazuju i neke Ujevićeve zablude i propusti koji su bez provjere preuzimani u kasnijoj literaturi, kao što je npr. izostavljanje hrvatskih sela oko Körmenda u jugozapadnoj Mađarskoj s geografskih i lingvističkih karata, pa teze o podrijetlu gradišćanskohrvatskih Vlaha, zablude o jekavskom refleksu jata u čakavaca u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj i dr. Usporedno se ističu i Ujevićeva zapažanja i zaključci koji su i danas suvremeni.

Ključne riječi: *Mate Ujević, Gradišće, zapadna Mađarska*

UJEVIĆEVI RADOVI O HRVATIMA U GRADIŠĆU I ZAPADNOJ MAĐARSKOJ

Krajem dvadesetih te u prvoj polovici tridesetih godina 20. stoljeća intenzivirali su se odnosi između Hrvata u matičnoj domovini i Hrvata u Gradišću. Tako je 1932. u Zagrebu osnovano Društvo prijatelja gradišćanskih Hrvata. Premda je bilo kratkoga vijeka (zabranjeno je nakon 8 mjeseci djelovanja), ostavilo je neizbrisiv pozitivan trag. Među hrvatskim intelektualcima koji su sudjelovali u osnivanju toga Društva važnu je ulogu imao i Mate Ujević (1901.-1967.) i njegovo prijateljstvo s Ignacom Horvatom (1895.-1973.), istaknutim kulturnim djelatnikom, svećenikom i književnikom, rodom iz Maloga Borištofa u srednjem Gradišću u Austriji. Ujević i Ignac Horvat počeli su se dopisivati i prijateljivati 1928. (usp. Krpan, 1997: 110). Obojici je cilj isti, a to je što čvršća povezanost Hrvata u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj s matičnom domovinom i, naravno, što bolje međusobno upoznavanje manjine i njezine matice. Zato već

te iste 1928. Ujević u zagrebačkom listu *Mladost*, za hrvatsku katoličku mladež, objavljuje prilog „Hrvati u tuđini”. Tako se pridružuje nizu dotadašnjih i tadašnjih istraživača te manjine i ostalim autorima tekstova o toj manjini iz matične domovine, počevši od Frana Kurelca (1811.-1874.), Stanka Vraza (1810.-1851.), Franje Kuhača (1834.-1911.), Vjekoslava Klaića (1849.-1928.), Gjure Kutena (1842.-1902.), Ivana Kukuljevića Sakcinskoga (1816.-1889.), Ivana Milčetića (1853.-1921.), Rudolfa Strohala (1856.-1936.), Frane Ženka Donadinija (1878.-1963.), Nikole Andrića (1867.-1942.), do Milovana Gavazzija (1895.-1992.) i Stjepana Ivšića (1884.-1962.). Zahvaljujući Ujeviću, Ignac Horvat je 1930. u Zagrebu, u nakladi Hrvatskoga književnoga društva sv. Jeronima, objavio svoju knjigu pripovijedaka *Gradišćanke*, kao prvo autorsko književno djelo koje je objavljeno u matičnoj domovini, kojega je autor iz Gradišća. Do tada je u Hrvatskoj objavljivana samo narodna književnost s toga područja, u prvom redu narodne pjesme. Pogovor knjizi *Gradišćanke* napisao je Horvatov prijatelj i suradnik Mate Ujević, koji najprije čitatelje upozna je s uzrocima nastanka velike hrvatske dijasporu u nekadašnjoj zapadnoj Ugarskoj, tj. u današnjem Gradišću i zapadnoj Mađarskoj. U razmatranjima tih uzroka polazi od Krbavske bitke 1493., kao temeljnoga razloga hrvatskoga egzodusa golemih razmjera (usp. Ujević, 1930: 52-53). Budući da se ta dijaspora stoljećima održala, Ujević ističe Horvatovu važnost u razvoju prozne književnosti na tom prostoru. Smatra Horvata začetnikom umjetničke proze u Gradišću. Posebnu pozornost posvećuje jeziku Hrvata u toj dijaspori. Neke opise jezičnih činjenica poslije u svojoj monografiji *Gradišćanski Hrvati* ponavlja, a neke djelomice i mijenja, tj. ispravlja i nadopunjuje novim spoznajama. Neke, pak, jezične pojedinosti koje se odnose na tu dijasporu donosi samo u ovom svom radu, npr. zapažanje o izostanku sibilizacije u tim idiomima (navodi primjere *junaki*, *načelniki*), o čuvanju starih izvedenica nekadašnjega glagola *iti* (npr. *najti*, *pojti*). Iz Ujevićeva se pogovora također doznaje da je taj naš filolog sastavio i mali rječnik, odnosno tumač riječi na kraju Horvatove knjige: „Nepoznatije riječi i izraze, koji se nalaze u ovoj knjizi, protumačio sam na koncu, poredavši ih po abecednom (alfabetskom) redu” (Ujević, 1930: 55). Sve te jezične napomene poslužile su mu kao uvod u analizu pripovijedaka u ovoj knjizi. Horvatov životopis objavljuje onako kako ga je taj pisac sâm složio u jednom pismu Ujeviću (usp. Ujević, 1930: 58-59). U istom je tekstu i prikaz *Hrvatskih novina* Hrvata iz Gradišća, s posebnim osvrtom na važnu ulogu koju te novine imaju u očuvanju nacionalne svijesti Hrvata u toj dijaspori. Kad je riječ o čuvanju nacionalnoga identiteta, Ujević ne zaboravlja ni važnu ulogu župnika u pojedinim selima u kojima žive Hrvati, kao ni važnost nastave na hrvatskom jeziku koja se u to vrijeme još održavala u 75% škola u hrvatskim selima (usp. Ujević, 1930: 59). Usporedba toga Ujevićeva podatka i današnjega stanja u školstvu u austrijskom Gradišću, a pogotovo u zapadnoj Mađarskoj i Slovačkoj,

pokazuje koliko je snažna asimilacija od toga doba do danas. Naime, danas se hrvatski jezik u većini škola u najboljem slučaju uči kao strani jezik. Škole s dvojezičnom nastavom prava su rijetkost.

Horvatova i Ujevićeva suradnja bila je zapažena i u Sloveniji pa je 1929. u ljubljanskom listu *Slovenec* objavljen kratak tekst naslovljen „Gradišćanski Hrvati”. Slovenci najavljuju izlazak Horvatove knjige *Gradišćanke*, a nemalu važnost posvećuju i Ujevićevu tekstu u toj knjizi. Ističu kako Ujević „piše o gradišćanskih Hrvatih, njihovom jeziku, književnosti, kulturnem delu in o samem pisatelju” (str. 7). I sami se osvrću na jezik Hrvata u Gradišću. Budući da ne poznaju hrvatski jezik 16. stoljeća, kao ni hrvatske dijalekte, tj. hrvatske idiome koje u gramatičkom sustavu i leksiku imaju stanovitih srodnosti sa slovenskim idiomima, pogrešno zaključuju kako u jeziku Hrvata u Gradišću „radi bližnjega dotika je tudi mnogo slovenskih besed in oblik” (str. 7).

Početakom i sredinom 30-ih godina Ujević gotovo svake godine objavljuje barem poneki tekst o Hrvatima u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj. Uz vlastita terenska istraživanja i proučavanje postojeće literature, pratio je i nova izdanja koja su se pojavljivala u toj dijaspori, o čem piše i prikaze. Tako je 1932., u listu *Hrvatska straža*, objavio prikaz *Letne knjige*, tj. ljetopisa Hrvatskoga kulturnoga društva u Gradišću, dok je iduće godine u istom listu tiskan Ujevićev prikaz *Zibranih jački* (tj. izabranih pjesama) Martina Meršića Miloradića (1850.-1928.), preporoditelja Hrvata u Gradišću. Godine 1936., u časopisu *Obitelj*, prikazuje monografiju Martina Meršića Mlađega (1894.-1983.) *Povest katoličanske crikve*, a u listu *Hrvatska straža* kalendar Hrvatskoga kulturnoga društva u Gradišću *Naša domovina*.

Upravo je Ujević, zbog izvrsnoga poznavanja Hrvata u Gradišću, bio zadužen da za *Enciklopediju Jugoslavije* napiše o njima članke (sv. 3, 1958), te također o njihovu preporoditelju Mati Meršiću Miloradiću (sv. 6, 1965).

Ujević je trajno zaokupljen nastojanjima za što čvršćom povezanošću dijaspore i matične domovine pa 1935. u *Obzor spomen-knjizi* objavljuje tekst „Gradišćanski Hrvati i naše veze s njima”. Tim je vezama i sâm puno pridonio putujući s Ignacom Horvatom po Gradišću i zapadnoj Mađarskoj i prateći toga svoga prijatelja na njegovim putovanjima Hrvatskom. Kao uspomenu na potonje, Horvat je u Kalendaru *Gradišće* 1968. objavio tekst „S Matom Ujevićem kroz Hrvatsku”. Jedan kasniji izvršni poznavatelj stare hrvatske dijaspore, Stjepan Krpan (1922.-1999.), pisao je o toj povezanosti u svom radu “Ignac Horvat i Martin Meršić Stariji i veza sa starom domovinom”. Tekst je objavljen 1997. u *Radovima Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža”*. Kratak prikaz Ujevićevih veza s Hrvatima u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj donosi 2003. povjesničar Željko Holjevac (rođ. 1973.) u svom tekstu „Leksikograf Mate Ujević i gradišćanski Hrvati” u *Hrvatskom iseljeničkom zborniku za 2004.*

Ujević je, uz svesrdnu pomoć svojih prijatelja u dijaspori, osobito već spomenutoga Ignaca Horvata (usp. Krpan, 1997: 114), zaista sustavno istraživao hrvatsku dijasporu u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj pa 1932., u *Kalendaru "Hrvatski Radiša" za 1933.*, objavljuje prilog naslovljen „O Gradišćanskim Hrvatima”. Idućih nekoliko godina kontinuirano se bavi tom temom, vrši terensko istraživanje pa 1933., u zagrebačkom časopisu *Obitelj*, objavljuje putopisni tekst naslovljen „U pohodima kod Gradišćanskih Hrvata”, u kojem je opisao svoja zapažanja iz nekoliko sela u Gradišću. Pisao je o svom posjetu Novoj Gori u južnom Gradišću, u kojoj je Ignac Horvat niz godina bio župnik, zatim o dva sela Štoja – Čembi i Čajti, a u sjevernom Gradišću o selu Trajštofu te o glavnom gradu Gradišća Željeznu.

Bilo je to vrijeme Ujevićeva intenzivnoga terenskoga istraživanja hrvatske dijaspore u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj. Krunu toga istraživanja predstavlja njegova knjiga *Gradišćanski Hrvati* koja je objavljena 1934. kao prvo sustavno sintetsko djelo koje je u Hrvatskoj objavljeno o toj dijaspori (usp. Krpan, 1997: 114; Holjevac, 2004: 139). Ta je Ujevićeva knjiga svetojeronimsko izdanje (kao i *Gradišćanke* Ignaca Horvata). Upravo se u to doba u Gradišću obilježavala 400-ta obljetnica doseljenja u novu domovinu. U svojoj knjizi, Ujević tu hrvatsku manjinu analizira interdisciplinarno – opisuje povijest manjine, tipične fizionomije ljudi, odnose sa susjedima drugih narodnosti, pučke pobožnosti, vjerske i godišnje običaje, ali i praznovjerja, svadbene običaje, obiteljski život, domaća jela, način gradnje kuća. Pritom ne zaboravlja jezik, književnost, školstvo, glazbu, gospodarstvo, kao i zemljopisne značajke nove domovine te hrvatske grane. Zapise o glazbi uglavnom temelji na postojećim istraživanjima narodnih popjevaka. Također donosi popis čestih imena i prezimena te tako daje svoj prinos antroponimijskim istraživanjima. Zainteresirani čitatelj naći će u ovoj knjizi i bogatu bibliografiju koja se odnosi na Hrvate u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj.

Ujević je svoje terensko istraživanje vrlo pomno i detaljno planirao, a pri organizaciji i provedbi toga plana pomagali su mu brojni učitelji i svećenici iz te hrvatske dijaspore, a posebice Ignac Horvat, koji ga je, zajedno s Lovrom Karalom (1894.-1965.), čitavo vrijeme pratio na tom putu. Tako veliki broj sela u toj dijaspori, od juga do sjevera, Ujević sigurno ne bi mogao istražiti, i to svestrano, bez te dvojice istaknutih kulturnih djelatnika. Ostale potrebne podatke za knjigu Ujević je dobio od znanstvenika u matičnoj domovini – Milovana Gavazzija, Stjepana Ivšića i Stjepana Pavičića (1887.-1973.). Zbog spomenutih povoljnih istraživačkih okolnosti te Ujevićeva znanja i podrobnih analiza, mnogi podatci iz te njegove knjige i danas nam mogu poslužiti kao relevantna literatura.

Početak knjige ima putopisnih značajki. Po navodima koliko ima sati hoda među pojedinim selima, može se zaključiti da je Mate Ujević, poput Kurelca, obilazio neka

sela pješice, stalno prelazeći austrijsko-mađarsku granicu. Pritom je preciznošću geografa ubicirao selo po selo. Ujević je tom prigodom obišao gotovo čitavo tada postojeće gradišćansko-hrvatsko govorno područje, osim Čunova (koje je tada još unutar mađarskih granica, a tek od 1947. u Slovačkoj) te Hrvata u Slovačkoj i Moravskoj. Hrvate u Slovačkoj tih je godina istraživao Stjepan Ivšić, ali je šteta što ni Ujević ni Ivšić nisu tada posjetili Hrvate u Moravskoj, koji su 15-ak godina nakon toga (1948.) prisilno raseljeni i kao zajednica zauvijek uništeni. Ovako su nam, izuzmemo li razmjerno kratki putopisni tekst Petra Jandriševića (1879.-1938.) iz 1936., svi terenski podatci o njima barem četvrt stoljeća stariji.

Zemljopisnu kartu hrvatskih sela, koja je uvrštena u Ujevićevu knjigu, izradio je učitelj Slavko Marhold (1898.-1959.) iz Pajngrta u sjevernom Gradišću. Budući da u tu kartu nisu ubilježena sela oko grada Körmenda u jugozapadnoj Mađarskoj, ta je mala hrvatska zajednica u ovoj knjizi izostavljena. Sukladno tomu, na svim kasnijim Ujevićevim kartama te hrvatske dijaspore, najjužnije hrvatsko selo u zapadnoj Mađarskoj uvijek je Petrovo Selo. To je u skladu i s njegovim opisom putovanja po toj dijaspori, od juga prema sjeveru. Ujević najprije spominje ponijemčeno selo Veliku (njem. Welten) na samom jugu austrijskoga Gradišća te zatim nešto sjevernije Žamar i Veliki Medveš. Usporedno prati i sela s mađarske strane, ali tu je prvo selo koje na jugu spominje Petrovo Selo. Na samom početku opisa spominje kako na putu od Velike prema Žamaru valja prijeći željezničku prugu što vodi do Körmenda u Mađarskoj (usp. Ujević, 1934: 12-15). Ujević je, na žalost, mislio da su Hrvati oko Körmenda u potpunosti asimilirani. Zato u svojim radovima i piše da su hrvatska naselja oko Körmenda pomađarena. U tom kontekstu spominje Hrastinu, Hrvatsku Nadalju, Berek i Veliki Kuked (usp. Ujević, 1934: 535), premda je u vrijeme njegovih posjeta tomu prostoru, još priličan broj ljudi u selima oko Körmenda govorilo hrvatski. Selo Hrastina tek se u današnje vrijeme suočava s potpunom asimilacijom. Budući da su se dijalektolozi uglavnom oslanjali na karte Mate Ujevića na kojima nema hrvatskih sela oko Körmenda, to je glavnim razlogom zašto su ti čakavci u dijalektološkim radovima i na dijalektološkim kartama donedavno bili izostavljani, premda ih je već 1834. posjetio poljski istraživač Kucharsky, a zatim Fran Kurelac i brojni drugi posjetitelji iz Hrvatske. Međutim, Ujevićeva se knjiga zbog svoga sintetskoga značaja najviše čitala, iz nje su se uzimali podatci, a kako u njoj nije bilo sela oko Körmenda, mnogi su ih u svojim radovima izostavljali.

U svom interdisciplinarnom radu Ujević podrobno opisuje i gospodarsko stanje te socijalne prilike Hrvata u austrijskom Gradišću u doba njegova istraživanja. Navodi podatak o više od 80 gospodarskih društava i zadruga te dvadesetak potrošačkih zadruga (usp. Ujević, 1934: 31). U svakom je selu i vatrogasno društvo (veće ili manje). Hrvati se također učlanjuju u političke stranke. Kad je riječ o kulturnim društvima,

osobito ističe djelatnost Hrvatskoga kulturnoga društva u Gradišću, a među kulturnim djelatnicima Martina Meršića (starijega i mlađega), P. Jandriševića, Martina Borenića (1850.-1939.), Ivana Dobrovića (1882.-1967.), L. Karala i dr. Navedena imena pokazuju da su vodeću ulogu u kulturnom životu imali katolički svećenici, mahom župnici. U tom kontekstu Ujević ističe veliku odanost Hrvata u toj Katoličkoj crkvi. Ta je odanost osobito dolazila do izražaja u vrlo teškim uvjetima u razdoblju kada su njihovi zemaljski gospodari prelazili na protestantizam i prisiljavali ih da ih slijede. Ujević navodi imena pet jurskih biskupa (mađ. Győr), i velik broj kanonika i svećenika te biskupije koji su hrvatskoga roda. Donosi popis laičkih udruga, vjerskih novina i časopisa, marijanskih hodočasničkih svetišta, imena najtraženijih pučkih misionara. Inače, na ustrajnu odanost Hrvata u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj Katoličkoj crkvi, Ujević je već prije upozorio u spomenutom pogovoru knjizi Ignaca Horvata (usp. Ujević, 1930: 54).

USPOREDBA STANJA U POJEDINIM SELIMA U DOBA UJEVIĆEVA POSJETA SA STANJEM POTKRAJ 20. I POČETKOM 21. STOLJEĆA

Ujević je opisao stanje u mjestima koje je posjetio neusporedivo bolje od tada nuđenih statističkih podataka. Rezultati popisa stanovništva često su ovisili o nacionalnosti popisivača, a usto su mnogi žitelji pri popisu zatajili da su Hrvati. Poput npr. svojih prethodnika – Kurelca 40-ih godina 19. st., Kuhača 30-ak godina nakon toga, Kutena 1884., Milčetića 1895. i 1898, Donadinija 1915. i suvremenika Ivšića, Ujević je zabilježio realno stanje, i to u važnom povijesnom trenutku, samo desetak godina nakon što je trianonska granica razdijelila dotadanje zapadnougarske Hrvate. Bilo je to doba kada su hrvatske obitelji još bile brojne, tradicija jaka, a hrvatski jezik i hrvatska nacionalna svijest još dobro očuvani. Ujevićeva je knjiga, kada se uspoređuje s današnjim vremenom, izvrstan pokazatelj koliko su se snažne promjene dogodile u toj dijaspori u nepunih 90 godina te koliko je hrvatska sastavnica oslabljena demografski, jezično i kulturološki. U selima, za koja je Ujević napisao da su gotovo ponijemčena, danas nema ni traga hrvatstvu, a od onih koja su bila svjesna hrvatska sela – danas su mnoga gotovo ponijemčena ili pomađarena.

Tako je npr. u već spomenutom selu Velika na krajnjem jugu Gradišća, blizu granice sa Slovenijom, „u kome je nekoć bilo dosta Hrvata“, Ujević susreo „tek tu i tamo koje starije čeljade koje znade hrvatski govoriti“ pa zaključuje: „selo je dakle ponijemčeno, i za kratko vrijeme ne će biti ni spomena, da je tu bilo oveće hrvatsko naselje“ (Ujević, 1934: 12). Ta se njegova prognoza obistinila.

U selu Žamaru na jugu Gradišća, u Novogradskom kotaru (Kotar Güssing) u Ujevićevo doba bilo je 550 Hrvata, ali nisu imali župnika Hrvata pa stoga ni bogoslužje

na hrvatskom jeziku. To je nedvojbeno jedan od važnih razloga što se u popisu stanovništva 1991. broj Hrvata sveo na 44 osobe. Za drugo selo u tom Kotaru, Veliki Medveš, Ujević piše da je u nacionalnom pogledu svjesno. Kako bi se začudio da je u to selo došao 1991. kada se Hrvatima smatralo još samo četvero staraca. Za sela Sveti Mikula i Lipovac (njem. Steinfurt) piše da su gotovo ponijemčena. U međuvremenu je taj proces u potpunosti završen. Premda je u selu Hrvatski Hašaš zatekao 280 Hrvata predvidio je da će se asimilirati. Tako se i dogodilo. U Svetom Mihaju¹ (njem. St. Michael) našao je još rijetke govornike hrvatskoga jezika kao ostatke nekad brojnoga hrvatskoga pučanstva. Zato nije začudno što je to selo u međuvremenu u potpunosti ponijemčeno, ali je zanimljivo da su već pola stoljeća nakon Ujevićeva posjeta, mnogi potomci nekadašnjih Hrvata u svetom Mihaju smatrali da je to selo već barem stotinu godina, pa i više, u potpunosti njemačko. U selu Punić (njem. Punitz) zatekao je još 50 Hrvata. Današnji se Punićani ne vole ni sjetiti da su hrvatskoga podrijetla.

Ujević se divi Hrvatima u selu Šeškutu (njem. Sulz) koje još uvijek u doba njegova posjeta nije bilo ponijemčeno, premda već tada nisu imali ni bogoslužje ni nastavu u školi na hrvatskom jeziku. Preporučuje Hrvatima u Gradišću da pokušaju dobiti barem hrvatskoga učitelja za djecu u Šeškutu, kako ne bi doživjeli istu sudbinu kao Hrvati u Svetom Mikuli. Budući da učitelja nisu dobili, Šeškut je u međuvremenu ponijemčen. Ujević je zabrinut i za budućnost hrvatstva u velikom selu Santaleku, koje je nekoć uglavnom bilo hrvatsko, ali se, zbog izostanka školske nastave i bogoslužja na hrvatskom jeziku, broj Hrvata sveo na trećinu. Ta je Ujevićeva zabrinutost bila opravdana. G. 1991. u Santaleku se manje od 5% stanovništva izjasnilo Hrvatima. U selima Jezerjani² (njem. Eisenhüttel), Žarnovica i Hrvatska Čenča također u to doba nema ni nastave u školi ni bogoslužja na hrvatskom jeziku, samo pûk u crkvi pjeva hrvatski. Zbog toga se Ujević pribojava da će ta sela biti ponijemčena, a tako se uglavnom i dogodilo. U Žarnovici je tada bilo 500 Hrvata, a 1991. samo 77 osoba. U Hrvatskoj Čenči bilo ih je 250, a 1991. samo 23. Kao svijetao primjer Ujević navodi selo Stinjaki u kojem su od 1300 stanovnika većina Hrvati. Budući da su imali nastavu na hrvatskom jeziku, smatrao je da u dogledno vrijeme nema opasnosti da se odnarde te da bi bila strašna šteta da se to dogodi. Hrvatski jezik doduše ni danas nije u Stinjakima izumro, ali je stanje znatno lošije nego što je bilo u Ujevićevo doba. Osobito u pozitivnom kontekstu ističe Novu Goru, u kojoj je tada živjelo 9000 Hrvata i Pinkovac s 1000 Hrvata. Župnik tih dvaju sela bio je Ignac Horvat, imala su nastavu hrvatskom jeziku pa su ta dva sela, uz Stinjake, bila najstabilnija hrvatska sela u Novogradskom kotaru. Tako je i danas, ali je Nova Gora u međuvremenu puno više ponijemčena od Pinkovca. Godine 1991. samo se 776 stanovnika izjasnilo Hrvatima, dok je u Pinkovcu broj Hrvata tada bio gotovo isti kao u doba Ujevićeva posjeta.

1 Ujević to selo zove Sveti Mihajlo.

2 Ujević to selo zove Jezero.

Naime, 1991. bilo ih je 946, tj. više od 90%. Međutim, u posljednjih petnaestak godina i Pinkovac se počeo germanizirati jer djeca sve manje govore hrvatski.

Najhrvatskijim dijelom južnoga Gradišća Ujević je smatrao sela gradišćanskohrvatskih Vlaha (Stari Hodas, Rupišće, Podgorje, Širokane, Marof, Parapetić Brig i Bošnjakov Brig³) jer su imali župnike Hrvate, mnogi od njih i nastavu na hrvatskom jeziku, a usto su ta sela bila prostorno na okupu i imala vrlo mali postotak nehrvatskoga stanovništva. Ujević je zapisao kako za ta sela nema u nacionalnom pogledu opasnosti „barem zasada“ (Ujević, 1934: 18). Taj se oprez pokazao opravdanim jer su se nakon Drugoga svjetskoga rata ta sela počela ubrzano ponjemčivati.

Među Hrvatima u toj dijaspori Ujević ističe Dolince u Gradišću kao skupinu koja je najbolje očuvala hrvatsku nacionalnu svijest. Smatra da je to dijelom i zato što sela Dolinaca nisu raštrkana nego su koncentrirana na malom prostoru. Tako je i danas. Kao iznimke iz te skupine, Ujević navodi sela Bajngrob, Kalištrof i Lakindrof koja su prostorno udaljenija i nalaze se okružena selima s njemačkim stanovništvom te se odnarođuju, osobito Lakindrof u kom mladi više ne govore hrvatski. U međuvremenu se taj proces nastavio pa je Lakindrof potpuno ponijemčen, u Kalištrofu su govornici hrvatskoga vrlo rijetki i stariji od 60 godina, a i Bajngrob je velikim dijelom ponijemčen, premda još ima poneka obitelj u kojoj se govori hrvatski.

Ujević posebice hvali Frakanavu kao izrazito hrvatsko selo s dobrostojećim poljoprivrednim stanovništvom, iz kojega je u to doba poteklo desetak hrvatskih svećenika. Danas je Frakanava najpoznatija kao rodno mjesto nekolicine u Gradišću istaknutih hrvatskih književnika 20. stoljeća (Mate Meršić Miloradić, Augustin Blazović (1921.-2004.), Joško Weidinger (1942.-2010.), Anton Leopold (rod. 1928.)). U doba Ujevićeva istraživanja Filež je bio jedino selo u Gradišću koje je imalo dječji vrtić, a vodile su ga časne sestre. Danas praktički dječji vrtić ima svako selo u Gradišću, ali sve je manje takvih ustanova u kojima je hrvatski jezik ravnopravan njemačkomu.

Usporedba Ujevićevih predviđanja i današnjega stanja u ostalim dijelovima austrijskoga Gradišća također potvrđuje točnost tih predviđanja. U Bortanskom kotaru (Kotar Oberwart) nije npr. bio zabrinut za Čembu (u kojoj je tada župnik bio književnik i kulturni djelatnik P. Jandrišević) i Vinciet.⁴ U tim selima još uvijek ima Hrvata. S druge strane granice, među Štojima u zapadnoj Mađarskoj, također je smatrao da u nacionalnom pogledu dobro stoje Petrovo Selo (s 1600 Hrvata), Hrvatske Šice⁵ (s 450 Hrvata) i Velika Narda jer imaju školsku nastavu i bogoslužje na hrvatskom jeziku. U tim se selima i danas govori hrvatski, osobito u Petrovu Selu. Začuden je kako se dobro drže Hrvati čakavci u selu Temerju u zapadnoj Mađarskoj, premda su

3 Ujević piše Bošnjakov brig.

4 Ujević piše Vincet.

5 Ujević rabi to ime u jednini – Hrvatska Šica.

prostorno udaljeniji od ostalih hrvatskih sela. U međuvremenu se stanje u potpunosti promijenilo. Danas u Temerju možda još hrvatski govori poneki starac. Selo Božok također nije imalo druga hrvatska sela u susjedstvu, kao ni nastave ni bogoslužja na hrvatskom jeziku. U doba Ujevićeva istraživanja samo su još stariji ljudi u selu govorili hrvatski, a danas se još jedva poneko sjeća da je to nekoć bilo hrvatsko selo⁶.

U Ujevićevo su vrijeme sela Jandrof, Rosvar i Čunovo još pripadala Mađarskoj. Slovačkoj su pripojena nakon Drugoga svjetskoga rata, 15. listopada 1947. Upravo u to vrijeme Rosvar (mađ. Oroszvár) prestaje biti hrvatskim naseljem jer su se u to mjesto 1946. g. doselile brojne slovačke i mađarske obitelji. U Ujevićevo vrijeme Rosvar ima 1600 stanovnika, među kojima su i Hrvati, koji, kako piše Ujević, „mnogo njemčare” (Ujević, 1934: 22). Danas u Rosvaru Hrvata praktično više nema.

U to je doba Hrvata još bilo u trima selima u Donjoj Austriji (Cundrava, Cimof i Malištrof). Tijekom 20. stoljeća ta su sela potpuno ponijemčena.

Asimilaciji hrvatskih sela pridonosilo je i napuštanje narodne nošnje, pa Ujević piše: „Čak i Pandrovke i Stinjačice⁷, koje su najdulje čuvale narodnu nošnju, kupuju u novije vrijeme za svoje rublje i odijela pripremljeno tvorničko platno” (Ujević, 1934: 32).

Zanimljivo je da je Ujević Željezno (glavni grad austrijske pokrajine Gradišće) doživio kao mjesto koje se „ne razlikuje mnogo od ostalih ovećih gradišćanskih sela” (Ujević, 1934: 12). Bilo je, naime, to svega desetak godina nakon što je Željezno postalo administrativno središte pokrajine. Dok su nekadašnji zapadnougarski Hrvati živjeli u jednoj državi, to mjesto zaista nije bilo značajno pa ga je tako doživio i Ujević. Promjene su se dogodile tek kasnije, raspadom Austro-Ugarske, kada je dio zapadne Ugarske pripao novoustanovljenoj, najmlađoj austrijskoj pokrajini Gradišću. Tek tada se Željezno počelo razvijati kao administrativno središte.

Naš znanstvenik ne zaboravlja da u vrijeme njegova istraživanja u Americi živi 10 tisuća Hrvata koji su na taj kontinent došli iz Gradišća i zapadne Mađarske. O toj dijaspori hrvatske dijaspore Ujević piše: “Prije svjetskog rata naš svijet iz Srednjeg i gornjeg Gradišća nije selio u Ameriku. Poslije rata je nešto otišlo u Sjedinjene Države, Kanadu i Južnu Ameriku. Iz Južnoga Gradišća selilo se i prije i poslije rata mnogo radnika u Sjedinjene Države Američke. Većina je tih iseljenika u Čikagu. Neki se od njih vraćaju kući..., ali najveći dio iseljenika ostane u Americi i tamo se u narodnom pogledu izgubi: redovito druga generacija ne govori više hrvatski ... Kad se na pr. godine 1929. gradila nova crkva u Pinkovcu, američki Pinkovčani su poslali za gradnju

6 Mađarizacija je u Božoku bila intenzivna još u doba istraživanja Frana Kurelca sredinom 19. stoljeća. Kurelac je zapisao kako su ga preplašeni Božočani uvjerali da nikada ne govore hrvatski nego samo mađarski (usp. Kurelac, 1973: 219).

7 Stanovnice sela Pandrofa na sjeveru Gradišća (koje je danas velikim dijelom ponijemčeno) i Stinjaka na jugu Gradišća.

crkve 2000 dolara, a novogorski „amerikanci” dadoše također 2000 dolara svojoj općini za crkvu i druge svrhe...Iza Čikaga najveći je broj iseljenika gradišćanskih Hrvata u gradu South Bendu” (Ujević, 1934: 34). Valja spomenuti da i danas Hrvati iz Pinkovca održavaju veze sa svojom rodbinom u SAD-u i međusobno se posjećuju.

UJEVIĆEVI STAVOVI O PODRIJETLU HRVATA U GRADIŠĆU I ZAPADNOJ MAĐARSKOJ

Najnepouzdaniji su oni dijelovi Ujevićeve knjige u kojima taj autor piše o podrijetlu Hrvata u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj. Tako npr., kao i neki drugi istraživači, pretpostavlja da predci tih Hrvata djelomice potječu s Jadrana. Kasnija su jezikoslovna i ostala istraživanja jasno pokazala da ti Hrvati potječu iz kontinentalnih dijelova u kojima više uopće nema potomaka nekadašnjega hrvatskoga stanovništva tih krajeva. Međutim, i u novije se vrijeme ponekad u literaturi susrećemo s tom zabludom. Za gradišćanskohrvatske Vlahu Ujević pretpostavlja da su u nacionalnom smislu barem dijelom vlašškoga podrijetla te da su se postupno stopili s Hrvatima i preuzeli hrvatski jezik. Međutim, jezična analiza govora Vlaha u Gradišću pokazuje da su to govornici jednoga arhaičnoga štokavskoga dijalekta kojim su govorili Hrvati u Pounju, u blizini nekadašnje dijalekatne tromeđe sjeveroistočnih čakavaca, istočnih kajkavaca i arhaičnih štokavaca.

Teza o pravoslavnom podrijetlu gradišćanskohrvatskih Vlaha potječe od Frana Kurelca koji u svojoj knjizi *Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah Šopronske, Mošonske i Željezne na Ugrih* (1871.), za stanovništvo gradišćanske Vlahije kaže da „bez ikakve sumnje plemenom su Srbliji, iz Bosne odkuda li tamo se naselili i na katoličku vjeru prjestupili”. S vremenom je dokazana znanstvena neutemeljenost te postavke, a već u doba objavljivanja Ujevićeve monografije Stjepan je Ivšić, govoreći o stanovnicima štokavskoga sela Bandola u Vlahiji, zaključio je da to što „su se njegovi nekadašnji nosioci zvali sami *Vlasi* ili što su tako prozvani, ne dokazuje da su došli kao pravoslavni; njihovi praoci su mogli biti tzv. „hrvatski Vlasi”, koji su bili katolici”. Godine 1971. Austrijski lingvist Gerhard Neweklowsky (1941.), u svom radu “Gradišćansko-hrvatski govori u okviru srpskohrvatske dijalektologije”, na temelju iscrpne analize govora gradišćanskohrvatskih Vlaha, zaključuje: „Za poreklo gradišćanskih Vlaha ima nekoliko teorija, među njima i teorija srpskog (pravoslavnog) porekla. Pravoslavna teorija može se, međutim, odbaciti na osnovu oblika kao ...*crikva* (ne *crkva*), *kršćan* (ne *hrišćanin*), *križ* (ne *krst*). Ime ‘Vlasi’ upućuje na pastirsko stanovništvo, koje se mora zbog jezičnih osobina (*štila*, kajkavizmi u leksici i dr.) tražiti severnije... Mislim da je okolica Kostajnice, na obe obale reke Une područje sa kojeg su...došli u Gradišće“. Istodobno je do istoga zaključka došao i Ivan Brabec (1907.-1985) u

svojoj jezičnoj raščlambi tih govora: „Dio stanovništva Vlahije zaista mora potjecati iz kajkavskih krajeva, jer crta tog govora ima, naročito na istoku, ali na pravoslavno porijeklo ne ukazuje ništa, npr. nema nikakvih tragova jekavskog govora. Oni su čisti ikavci” (Brabec, 1973: 77). S tim su zaključcima u suglasju i rezultati onomastičkih i povjesničarskih istraživanja Hrvata iz Gradišća Ivana Dobrovića koji je utvrdio da su Vlaha došli u Gradišće kao katolici, a ne kao pravoslavni koji su se dolaskom u novu domovinu pokatoličili u katoličkom okružju. Ime *Vlahi* Dobrović povezuje s čestim prezimenom *Talijan* u gradišćanskoj Vlahiji u vrijeme doseljavanja. To pak prezime dovodi u vezu s njemačkim etnonimom *Walch* u značenju *Talijan*, odakle izvodi ime *Vlah* koje se i inače u Hrvata rabilo za Talijane. Usto, piše Dobrović, da su Vlaha “bili Hrvati i katoličani, svidoču vizitacije crkvene od 1674. i 1697. ljeta. Ove su vizitacije bile održane u dobi, kada su simo došli naseljeniki⁸ bili još u životu. Ako bi predji zgora imenovanih...bili pravoslavni... onda bi preglednici - vizitatori... ovo sigurno bili zaključili” (Dobrović, 1962: 52-54). Do istih je zaključaka, na temelju osobnih istraživanja, došao i povjesničar Josef Breu (1914.-1998.) (usp. Breu, 1970: 7). Bez analize, tezu o pravoslavnom podrijetlu Vlaha ponovo oživljuje slovačka povjesničarka Kveta Kučerová (rođ. 1935.), ne navodeći pritom vlastito objašnjenje. Unatoč tomu, zamjećuje da još prije iseljavanja “imaju hrvatska imena i govore hrvatski” (Kučerová, 1998: 115).

Za stanovnike Bajngroba, Kalištrofa i Lakindrofa u srednjem Gradišću Ujević je pretpostavljao da su stanovnici tih triju sela podrijetlom Slovenci koji su prihvatili hrvatsko ime. Tu svoju postavku o njihovu slovenskom govoru nije argumentirao. Austrijski pak jezikoslovac G. Neweklowsky svojom dijalektološkom analizom dokazuje da su to čakavski govori. Istražio je govore Kalištrofa i Bajngroba jer je u doba njegova istraživanja Lakindrof već bio potpuno ponijemčen. Za govor Kalištrofa zaključio je da ima sve značajke kao i ostali govori Dolinaca, dok se govor Bajngroba razlikuje po naglasnim značajkama i izostanka oprjeke između /č/ i /ć/. Ipak ne dvoji o tom da su genetski Hrvati čakavci jer imaju čakavski ikavsko-ekavski refleks jata, zamjenicu *ča*, prijedložnu svezu *zač* te dvoglase *ie* i *uo*.

Ujević pak ne dvoji o hrvatskom podrijetlu kajkavskoga stanovništva Vedešina i Umoka u sjeverozapadnoj Mađarskoj. Teza o njihovu slovenskom podrijetlu javlja se nekoliko desetljeća poslije, početkom sedamdesetih, a razvili su je slovenski lingvist Rudolf Kolarič (1902.-1991.) i srpski lingvist Pavle Ivić (1924.-1999.). Ujević je predvidio skorbu mađarizaciju tih hrvatskih sela pa piše: „Kako su međutim opkoljeni sa svih strana od mađarskog svijeta, prijete opasnost, da se Vedešin i Umok potpuno odnarođe, a Mađžari ih već sada broje među posve mađarska sela, iako seljaci između sebe govore samo hrvatski i osjećaju se Hrvatima” (Ujević, 1934:20). Takvo je stanje

8 Tj. prvi naraštaj naseljenika.

zatekao Ujević, a danas još tek pokoji starac ili starica u tim selima govore hrvatski. Poput svih autora koji su nastojali pisati o cjelovitom gradišćansko-hrvatskom govornom području, osvrće se i na Hrvate u Donjoj Austriji te spominje kako je u 18. stoljeću na tom području još bilo šezdesetak hrvatskih sela.

UJEVIĆEVA ZAPAŽANJA O GOVORIMA I PISANOM IDIOMU HRVATA U GRADIŠĆU I ZAPADNOJ MAĐARSKOJ

Ujević je veliku pozornost posvetio jezičnoj analizi različitih govora u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj. Većina je tih zapažanja točna, ali pojedine jezične pojave nije uvijek dobro protumačio. Izvrsno je zapazio kako „štokavština Južnoga Gradišća u mnogome se razlikuje od naše književne štokavštine... prije svega u naglasku. Naglasak štokavštine u Južnom Gradišću bliži je naglasku čakavštine, nego štokavštine” (Ujević, 1934:50). Međutim čakavski dvoglas *ie* smatrao je (i)jekavskim refleksom jata, a realizacije tipa *gleda* (< *gleda*), koje ne potječu od jata, hiperjekavizmima. Takvu je interpretaciju barem djelomice preuzeo od Milčetića, koji je dvoglas *ie* smatrao jekavizmom.⁹ Zbog takve pogrešne interpretacije dvoglasa *ie*, Ujević je ikavsko-ekavski refleks jata označio kao ikavsko-jekavski. Pritom je zanimljivo što Ujević u Pogovoru svojoj monografiji zahvaljuje Stjepanu Ivšiću na pomoći (usp. Ujević, 1934: 95), a istodobno se u nekim svojim jezičnim analizama bitno razlikuje od Ivšića, npr. u spomenutom određivanju refleksa jata i odnosu prema dvoslovu *ie*. Usto, sve je govore južnoga Gradišća u kojima se rabi zamjenica *što* svrstao u štokavsko narječje, zanemariivši brojne čakavske značajke tih govora (npr. Pinkovca). U najjužnijih čakavaca u Gradišću zapazio je redukciju dočelnoga *-l* u glagolskom pridjevu radnom. Tu pojavu smatra u čakavskim govorima u Hrvatskoj rijetkom, premda je uobičajena u većini govora čakavskoga ikavskoga dijalekta na otocima. Točno je opisao ikavski refleks jata u govorima Vlaha, Štoja i ostalih Hrvata na jugu Gradišća, te ustaljene ekavizme u ikavskim govorima. Registrirao je i depalatalizaciju

⁹ Milčetić je dobro uočio dvoglas *ie* i *uo* u većini govora na gradišćansko-hrvatskom govornom području (usp. Milčetić 1898a:521). Dvoglas *uo* zabilježio je u skladu s izgovorom. Međutim, dvoglas *ie*, koji se razvio zatvaranjem svakoga dugoga *e* (bilo onoga koji je refleks jata ili je nekoga drugoga postanja), Milčetić je redovito bilježio slijedom *je*, npr. *sjeno*, *cjelo*, *natjegne*, *mjeso*, *rjep*, G jd. *njeba* itd. (usp. Milčetić 1898a:521). Takvo je Milčetićevo bilježenje dvoglasa stvorilo zabunu kod mnogih kasnijih istraživača pa i kod mnogih Hrvata na gradišćansko-hrvatskom govornom području, koji su dvoglas *ie* poistovjećivali s jekavskim refleksom jata. Tako se dogodilo da su u gradišćansko-hrvatskom književnom jeziku prihvaćeni dvoslov *je*, pače i troslov *ije*, za oznaku ekavskoga refleksa jata, odnosno dvoglasa *ie* na mjestu ekavskoga dugoga jata. Neki autori s gradišćansko-hrvatskoga govornog područja primjenjuju takvu grafiju čak i za oznaku dvoslova *ie* kada nije riječ o odrazu jata, npr. *mjeso*. Nešto slično je primijetio i pjesnik Milo Vašak (1925.-2007.), rodом iz Frielištofa u južnoj Moravskoj, pa u svom pismu upućenom S. Krpanu 1990. piše: „Gradišćanski Hrvati pišu di-je-dov namisto die-dov, lju-di-jem namisto lju-diem...No to je v poriedki za štokavce...Ja znam da aj Gradišćanci tako pišu ale se bojim da čuju tim zgubit a pri najmanjem pokvarit ta svoju lipi čakavski” (usp. Krpan 1988: 316).

lj>j na jugu Gradišća (npr. *boje, poje*) i u nekim govorima realizaciju sekundarnoga poluglasa ispred nazala, tj. promjenu *dan>d'n* (bez objašnjenja te promjene). Kao ogled govora u južnom Gradišću poslužio mu je opis svadbenih običaja, koji je vjerojatno dobio snimanjem pripovijedanja nekoga izvornoga govornika.

U čakavaca zamjećuje i realizaciju fonema */j/* u primjerima tipa *tujina, javal* (također bez objašnjenja te fonološke značajke). Inicijalno *d'*- u govoru Frakanave tumači općenito promjenom *j>d^{h0}* koju smatra opozicijom depalatalizaciji *d̄>j*. Zapaža i anteponirano (tzv. svarabaktičko) *a*, odnosno *e* uz slogotvorno *r* u pojedinim govorima, npr. *parst* i *perst*, *parvi* i *pervi*.

Od dijalektološke analize, bolja je Ujevićeva analiza gradišćanskohrvatskoga književnoga jezika, za koji kaže da je temeljen na čakavštini, ali pod utjecajem normiranoga hrvatskoga književnoga jezika, što posebice dolazi do izražaja u književnoj obradbi tema koje prelaze okvire seoske svakodnevice. Zato piše: „Javni radnici u Gradišću osjećaju vrlo dobro, da oni ne mogu stvarati i uzdržavati književnost, koja bi zadovoljila duhovne potrebe našega svijeta u Gradišću, zato nastoje da svoj književni jezik približe našoj književnoj štokavštini” (Ujević, 1934: 51). Takvu karakterizaciju gradišćanskohrvatskoga pisanoga idioma već je prije dao u svom pogovoru Horvatovoj knjizi *Gradišćanke* (usp. Ujević, 1930: 55).

UJEVIĆEVA ZAPAŽANJA O KNJIŽEVNOSTI HRVATA U GRADIŠĆU I ZAPADNOJ MAĐARSKOJ

Ujević je istraživao u kolikoj su mjeri u narodu još poznate i popularne pjesme koje je svojedobno zabilježio Kurelac, a također je ustanovio koje pjesme Kurelac nije zabilježio. Među narodnim pjesmama zapazio je nabožne koje uspoređuje sa sukladnicama u staroj domovini, zatim pjesme za djecu pa ljubavne, dok su, zapaža Ujević, znatno slabije zastupljene i slabije kvalitete junačke narodne pjesme. Za ilustraciju donosi dvadesetak kraćih narodnih pjesama različite tematike, iz različitih krajeva u Austriji i zapadnoj Mađarskoj. Bilježi i narodne poslovice koje također uspoređuje s onima u staroj domovini.

Među književnicima hrvatskoga roda iz te stare dijaspore spominje nekoliko latinista iz 2. polovice 17. i početka 18. st., a zatim donosi popis molitvenika na gradišćanskohrvatskom pisanom idiomu iz 18. stoljeća i njihovih autora. Začetnikom pak, kako sâm kaže, „moderne hrvatske književnosti u Gradišću” smatra župnika Jožu Ficka (1772.-1843.), zbog njegova razvijenoga književnojezičnog izričaja. Slijede osnovni podatci o najpoznatijim hrvatskim književnicima u toj dijaspori, npr. o Mati Karalu (1827.-1911.), Mihovilu Nakoviću (1840.-1900.), M. Meršiću Miloradiću, P. Jandriševiću i dr. S pravom posebnju pozornost posvećuje svomu suvremeniku i prijatelju

10 Npr. *jabuka > d̄abuka*, (*Ivan >*) *> Jivan > D'ivan*.

Ignacu Horvatu, kojega smatra začetnikom „umjetničke pripovijesti gradišćanskih Hrvata” (Ujević, 1934:65) i najvećim hrvatskim piscem u toj hrvatskoj dijaspori.

UJEVIĆEVA ZAPAŽANJA O NACIONALNOM IDENTITETU HRVATA U GRADIŠĆU I ZAPADNOJ MAĐARSKOJ

Vrlo je zanimljiva Ujevićeva analiza odnosa ove dijaspore prema Mađarima i Nijemcima s kojim su ostvarili suživot u novoj domovini, ali i analiza njihova odnosa prema matičnomu hrvatskomu narodu. Ističe kako „Mađžari nijesu sve do devetnaestoga stoljeća nasilno nastojali Hrvate pomadžariti, ali su svim silama nastojali, da kod tamošnjeg našeg pučanstva uvriježe mržnju prema ‘Agramitima’ (Zagrepanima) i prije devetnaestoga stoljeća, a pogotovu u devetnaestom stoljeću. U devetnaestom i dvadesetom stoljeću Mađžari su nastojali, da Hrvate učine ne samo dobrim ugarskim državljanima, nego i dobrim Mađžarima. Brižno su nastojali, da ne dođe ni do kakve duhovne veze između gradišćanskih Hrvata i Hrvata u Hrvatskoj. Širili su i nametali svoj jezik u školi, a katkada i u crkvi. Viša vlast je priječila često puta, da dođe dobar hrvatski svećenik u hrvatsku župu, a čim bi ustanovila da u nekom selu Hrvati razumiju mađžarski, odmah bi u to selo poslala mađžarskog svećenika i učitelja” (Ujević, 1934:77-78). To je Ujevićevo zapažanje sukladno zaključcima ostalih istraživača te dijaspore, npr. Kurelca, Milčetića, Breua i Brapca.¹¹ U povijesnom vremenu svoga istraživanja Ujević daje vjernu političku sliku austrijskoga Gradišća nakon ustanovljenja te pokrajine. Zapaža ubrzanu asimilaciju hrvatskih sela pod upravom socijaldemokratske stranke te nasuprot tomu bolje očuvanje hrvatskoga

¹¹ Premda veliki slavenofil, Milčetić je ipak pravilno već tada primijetio da su se Hrvati na gradišćansko-hrvatskom govornom području najbolje održali na teritoriju koji je administrativno bio pod ugarskom upravom. To potvrđuje brz nestanak Hrvata na području Donje Austrije, a isto tako i brza asimilacija Hrvata u kontaktu s drugim slavenskim narodima. S druge strane, Hrvati na teritoriju zapadne Ugarske znatno su duže uspješno čuvali svoju nacionalnu samosvojnost. Tako jedan od zapadnougarskih Hrvata kojega je Milčetić susreo svjedoči: „Nas Hrvate ne preziru Mađžari, kako to čine Nijemci” (Milčetić, 1898b: 777). Iako su, kako kaže Milčetić, obrazovani ugarski Hrvati odgojeni „u mađžarskom duhu”, nije „našao ni jednoga među njima, koji bi nijekao svoje hrvatsko podrijetlo i koji bi mrzio svoj narod”. Usput se prisjeća da drugdje nije tako: „U Moravskoj i D. Austriji su takovi primjeri pravilo, kakogod u Istri, gdje poznam doktora prava, kojega majka govoraše samo hrvatski, a on je talijanski iredentista!” (Milčetić, 1898b: 812). Tomu su sukladna nepristrana Breuova istraživanja. Breu, koji analizira nacionalni položaj Hrvata od vremena preseljenja u zapadnu Ugarsku, piše: „U Ugarskoj ranoga novoga vijeka igrali su narodnosni problemi na selu vrlo malu ulogu. Pritisak koji danas svjesno ili nesvjesno vrši država na sve evropske manjine nije postojao u seljačkim općinama zapadne Ugarske ... Feudalni gospodar je bio prilično ravnodušan prema narodnosti svojih podanika, a uprava biskupije se u postavljanju župnika rukovodila isključivo dušobrižničkim a ne nacionalnopolitičkim motivima” (Breu, 1970: 22). Breu smatra da je takvo stanje potrajalo sve do 19. stoljeća. Brabec, u svojoj raspravi *Govori podunavskih Hrvata u Austriji*, uzrok razmjerno lakšega opstanka Hrvata u zapadnoj Ugarskoj nego na ostalim područjima objašnjava činjenicom što je mađarska bila samo vlast, dok je stanovništvo koje je okruživalo hrvatska sela bilo njemačko. Za razliku od područja u Ugarskoj gdje se hrvatstvo uspješno održalo više stoljeća, hrvatska su sela u Donjoj Austriji bila uglavnom ponijemčena u razdoblju od pola stoljeća. Međutim, najistočnija sela, koja su potpadala pod crkvenu jurisdikciju mađarske Jurske biskupije, održala su se do početka 20. stoljeća.

karaktera sela koja su glasovala za kršćanske socijaliste. Ta se razlika, premda u znatno manje naglašenoj mjeri, održala sve do danas.

Posebice pak valja izdvojiti Ujevićevo razmišljanje o odnosu Hrvatske prema svojim manjinama, koje je i nakon ustanovljenja samostalne hrvatske države vrlo aktualno jer je briga za Hrvate izvan Hrvatske u pravilu „kozmetička“ i ne može se usporediti sa zalaganjem drugih matičnih država za svoje manjine. U tom je kontekstu Ujević vrlo suvremen kada piše: „Ta je naša nepažnja bila na veliku štetu našim sunarodnjacima izvan Hrvatske, a nama nije nikako služila na čast: dok su mnogo veći narodi vodili računa o svakoj svojoj skupini u inozemstvu, mi smo bili nemarni... Vrijeme je, da uspostavimo duhovne veze sa svim našim sunarodnjacima izvan granica naše domovine: bili oni u Austriji ili Mađarskoj, u Italiji ili Rumunjskoj, u Belgiji i Americi: svagdje su oni naša braća, i mi moramo nastojati svim silama, da očuvaju svoj jezik i svoju hrvatsku kulturu” (Ujević, 1934: 95).

Zbog takvih zanimljivih analiza i velike prostorne obuhvaćenosti te stare dijaspore, Ujevićevi su radovi o Hrvatima u Gradišću i zapadnoj Mađarskoj, a osobito knjiga *Gradišćanski Hrvati*, i danas važno vrelo i oslonac za nova istraživanja.

Literatura

Adamček, J. (1995) Iseljavanje Hrvata u austrijsko-ugarski granični prostor u 16. stoljeću, U: Kampuš, I. (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Zagreb, Nakladni zavod Globus, str. 13-28.

Brabec, I. (1963) Vlahijski govor, *Ljetopis JAZU*, 67: 277-286.

Brabec, I. (1966) Govor podunavskih Hrvata u Austriji, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 2: 29-118.

Brabec, I. (1973) Hrvatski govori u Gradišću, U: Črnja, Z., Valentić, M., Benčić, N. (ur.), *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb, Čakavski sabor, str. 61-90.

Breu, J. (1970) Hrvatska kolonizacija u Gradišću i u susjednim područjima, *Predavanja*, 3: 31.

Breu, J. (1995) Prostorni opseg i posljedice za sliku naselja, U: Kampuš, I. (ur.), *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, Zagreb, Nakladni zavod Globus, str. 43-104.

Despot, Z. (2000) Tragedija Moravskih Hrvata, *Hrvatski iseljenički zbornik 2001*, str. 142-148.

Dobrović, I. (1952) *Kratka povijest naših stari, njihova borba s Turki i selenje u novu domovinu*, Željezno.

Dobrović, I. (1955) *Naši Hrvati u dobi reformacije i prva stoljeta u novoj domovini*, knj. XIX. Hrvatskoga nakladnoga društva, Željezno.

Dobrović, I. (1962) Otkud ime naših takozvanih Vlahov?, „*Gradišće*” *kalendar i ljetopis Hrvatskoga kulturnoga društva u Gradišću*, Željezno, str. 52-54.

- Donadini, F., Ž. (1916) *Hrvati oko Körmenda (u Ugarskoj)*, Split, Leonov Tisk.
- „Gradišćanski Hrvati“, *Slovenec* Informativen list za slovenski narod, god. LVII., br. 238., Ljubljana, 18. listopada 1929., str. 7.
- Herben, J. (1882) Tri hrvatska sela u Moravskoj, *Vienac zabavi i pouci*, XIV., str. 395-398, 408-411, 427-431, 441-443.
- Holjevac, Ž. (2003) Leksikograf Mate Ujević i gradišćanski Hrvati, *Hrvatski iseljenički zbornik 2004.*, str. 139-144.
- Horvat, I. (1934) Hrvati med Slovakih i Čehih, U: Horvat, I. (ur.), *Naša domovina*, Letopis Hrvatskoga kulturnoga društva u Gradišću, str. 42-47.
- Horvat, I. (1967) Kod Hrvatov zgora Bratislave, „Gradišće“ Kalendar i ljetopis Hrvatskoga kulturnoga društva u Gradišću, str. 71-77.
- Horvat, I. (2002) S Matom Ujevićem kroz Hrvatsku (1901.-1967), *Panonski ljetopis 2002*, str. 109-115. (preneseno iz kalendara *Gradišće* iz 1968.)
- Ivšić, S. (1971) Hrvatska dijaspora u 16. stoljeću i jezik Hrvata Gradišćanaca, U: Finka, B. (prir.), *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*, str. 723-798.
- Jandrišević, P. (1936) Kod Hrvatov u Moravskoj, *Naša domovina. Kalendar i letopis Hrvatskoga Kulturnoga Društva u Gradišću*, str. 54-68.
- Jandrišević, P. (1938) Od Vlahov južnoga Gradišća i njevoga simo doselenja, U: Horvat, I. (ur.), *Naša domovina, Kalendar i letopis hrvatskoga Kulturnoga Društva u Gradišću*, str. 37-41.
- Jelić, T. (1997) *Gradišćanski Hrvati u Austriji*, Koprivnica.
- Klaić, V. (1883a) Hrvatske naselbine u zapadnoj Ugarskoj, U: *Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, sv. III., str. 185-197.
- Klaić, V. (1883b) Austrija i Moravska, U: *Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*, sv. III, Zagreb, str. 205-214.
- Krpan, S. (1987) Od Körmenda do Petrovoga Sela, „Gradišće“ Kalendar i ljetopis gradišćanskih Hrvata, str. 48-54.
- Krpan, S. (1988) *Od Karaša do Biferna. Zapisi o Hrvatima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Austriji i Italiji*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Krpan, S. (1991) Moravskim Hrvatima u spomen, *Iseljenički kalendar 1991.*, str. 93-97.
- Krpan, S. (1996) Frano Ženko Donadini, malo poznati pohoditelj zapadnougarskih Hrvata, *Radovi Leksikografskoga zavoda „Miroslav Krleža“*, 5: 147-154.
- Krpan, S. (1997) Ignac Horvat i Mate Meršić Stariji i veza sa starom domovinom, *Radovi Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“*, str. 109-116.
- Kuhač, F. (1878) Medju ugarskimi Hrvati, *Vienac zabavi i pouci*, 8: 676.
- Kuhač, F. (1973) Medju ugarskimi Hrvati, U: Črnja, Z., Valentić, M., Benčić, N. (ur.), *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb, Čakavski sabor, str. 233-268.

- Kukuljević Sakcinski, I. (1873) Hrvatska naselbina u Moravskoj, *Vienac zabavi i pouci*, V, 24.
- Kurelac, F. (1871) *Jačke ili narodne pjesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah Šopronske, Mošonske i Željeznoj na Ugrih*, Zagreb.
- Kurelac, F. (1973) Iz mojega života i putovanja po Ugrskih Hrvatih, U: Črnja, Z., Valentić, M., Benčić, N. (ur.), *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb, Čakavski sabor, str. 207-232.
- Kuten, G. (1887) Tri dana medju moravskimi Hrvatima, *Vienac zabavi i pouci*, god. XIX., Zagreb, str. 58-60, 78-79, 104-105, 119-122, 139-140, 152-154, 167-170, 185-187, 203-206, 216-219.
- Lisac, J. (2009) *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb.
- Meršić ml., M. (1934) Odakle ishajaju imena naših hrvatskih sel?, II. dio, *Naša domovina*. Kalendar i letopis Hrvatskoga Kulturnoga Društva u Gradišću, ur. Ignac Horvat, str. 35-41.
- Meršić ml., M. (1994) Naselenje Hrvatov u zapadnu Ugarsku i u Austriju, *Panonska ljetna knjiga 1994*, ur. Robert Hajszan, Güttenbach / Pinkovac, str. 102-110.
- Milčetić, I. (1898a) O Moravskim Hrvatima, *Vienac zabavi i pouci*, XXX, 27: 410-413, 29: 442-444, 30: 458-459, 31: 474-476, 32: 487-492, 34: 521-523, 36: 557-558.
- Milčetić, I. (1898b) Medju Hrvatima Donje Austrije i zapadne Ugarske, *Vienac zabavi i pouci*, XXX, 45: 701-702, 46: 715-716, 48: 745-746, 49: 761-765, 50: 777-778, 52: 811-817.
- Milčetić, I. (1899) *O hrvatskim naseobinama u Moravskoj, Donjoj Austriji i zapadnoj Ugarskoj. Narodopisne crtice*, Zagreb.
- Milčetić, I. (1901) O ugarskim Hrvatima, *Vienac zabavi i pouci*, XXXIII, 1: 14-16.
- Milčetić, I. (1915) *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona*, Poseban otisak Dioničke tiskare, Zagreb, str. 395.-461.
- Milčetić, I. (1916) *Hrvatski književni prilozi iz Međimurja i okolice grada Šoprona, Građa JAZU*, knj. VIII., Zagreb, str. 395.-461.
- Milčetić, I. (1973a) Medju Hrvatima Donje Austrije i zapadne Ugarske. U: Črnja, Z. i ost. (ur.) *Gradišćanski Hrvati*, str. 269-294.
- Milčetić, I. (1973b) Nacionalno stanje Gradišćanskih Hrvatov, U: Zvane Črnja, Z. i ost. (ur.) *Gradišćanski Hrvati*, str. 297-305.
- Neweklowsky, G. (1971) Gradišćansko-hrvatski govori u okviru srpskohrvatske dijalektologije (poreklo gradišćanskih Hrvata), *Naučni sastanak u Vukove dane*, 6/1, str. 213-223.

- Neweklowsky, G. (1978) *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Neweklowsky, G. (1995) Hrvatska narječja u Gradišću i susjednim krajevima, U: Kampuš, I. (ur.) *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*, str. 431-464.
- Pavličević, D. (1994) *Moravski Hrvati*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
- Strohal, R. (1907) Kako i odakle su doselili ugarski, doljnjoaustrijski i moravski Hrvati, *Sv. Cecilija*, 11.
- Strohal, R. (1924) Nekoliko riječi o ugarskim Hrvatima, *Vienac zabavi i pouci*, str. 230-232, 292-295.
- Tornow, S. (1989): *Burgenlandkroatisches Dialektwörterbuch*, Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin, Berlin.
- Ujević, M. (1928) Hrvati u tuđini, *Mladost*, List za hrvatsku katoličku omladinu, god. VIII., br. 9., Zagreb, 20. svibnja 1928., str. 241-242 (dodatak str. 242-262).
- Ujević, M. (1930) Uz knjigu *Gradišćanke*. U: Horvat, I. *Gradišćanke*, Pripovijesti iz života gradišćanskih Hrvata, Andrić, J. (ur.) Zagreb, Hrv. knjiž. društvo sv. Jeronima, Jeronimska knjižnica, 307: 51-59.
- Ujević, M. (1932a) O Gradišćanskim Hrvatima, *Kalendar „Hrvatski Radiša” 1933*, Šprajcer, Z. (ur.), Zagreb, str. 113.-119.
- Ujević, M. (1932b) *Letna knjiga iz Gradišća*, *Hrvatska straža*, Zagreb.
- Ujević, M. (1933) U pohodima kod Gradišćanskih Hrvata, *Obitelj*, 42., Zagreb, 15. listopada 1933., str. 862-863 i 866.
- Ujević, M. (1933) Ujevićeve *Zibrane jačke*, *Hrvatska straža*, Zagreb.
- Ujević, M. (1934) *Gradišćanski Hrvati*, Jeronimska knjižnica, knj. 426, Zagreb.
- Ujević, M. (1935) Gradišćanski Hrvati i naše veze s njima, *Obzor spomen-knjiga 1860-1935*, Zagreb, str. 97-99.
- Ujević, M. (1936a) Martin Meršić: *POVEST KATOLIČANSKE CRIKVE*, *Obitelj*, 3, Zagreb, 19. siječnja 1936., str. 53.
- Ujević, M. (1936b) *Naša domovina*, Kalendar Hrvatskoga kulturnoga društva u Gradišću, *Hrvatska straža*, Zagreb.
- Ujević, M. (1958) Gradišćanski Hrvati, *Enciklopedija Jugoslavije*, 3: 533-536.
- Ujević, M. (1965) Meršić-Miloradić, Mate, *Enciklopedija Jugoslavije*, 6: 77.
- Valentić, M. (1970) *Gradišćanski Hrvati od 16. stoljeća do danas*, Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb.
- Valentić, M. (1973) Novija povijest gradišćanskih Hrvata. U: Črnja, Z. i ost. (ur.) *Gradišćanski Hrvati*, Čakavski sabor, Zagreb, str. 1-39.

- Valentić, M. (1974) 500 ljet hrvatske dijaspore u austrijsko-ugarsko-slovačkom pograničnom području, u: *Symposion Croaticon – Gradišćanski Hrvati*, Beč, str. 219-241.
- Vidmarović, Đ. (1998) *Gradišćanskohrvatske teme II*, Libellus, Crikvenica.
- Vraz, S. (1843) Narodne pesme Harvatah, *Kolo*, knj. 3., Zagreb.
- Vulić, S. (1995) Štokavski elementi u govoru čakavskoga gradišćanskohrvatskoga sela Pinkovca, *Čakavska rič*, 1: 143-148.
- Vulić, Sanja (1999) Vrijedna knjiga dvojbenoga naslova (Kvetoslava Kučerova: *Hrvati u Srednjoj Europi*), *Hrvatsko slovo*, V, 210, Zagreb, 30. travnja 1999., str. 6-7.
- Vulić, S. (2000) Jezične zanimljivosti u djelima Jurja Muliha, *Marulić*, XXXIII, 6: 1153-1158.
- Vulić, S. (2001) Imeničke inačice u djelima Jurja Muliha. U: Sesar, D. (ur.) *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova*, knj. 2, Zagreb, str. 59-64.
- Vulić, S. (2002a) Milčetić i Hrvati na gradišćanskohrvatskom govornom području, *Zbornik o Ivanu Milčetiću sa znanstvenoga skupa Varaždin – Malinska*, 19.-20. travnja 2001. Varaždin, 16. studenoga 2001., ur. Tihomil Maštrović, Zagreb, str. 261-286.
- Vulić, S. (2002b) O odrazu jata u gradišćanskohrvatskom književnom jeziku, *Jezik*, 49, 3: 117-120.
- Vulić, S. (2006) Utrnuti i umirući čakavski govori oko Körmenda u Mađarskoj, *Riječki filološki dani 6. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa*, ur. Ines Srdoč-Konestra i Silvana Vranić, str. 339-356.
- Vulić, S.; Petrović, B. (1999) *Govor Hrvatskoga Groba u Slovačkoj*, *Korabljica*, 5, Zagreb.

Sanja Vulić

Croatian studies, University of Zagreb

CROATIANS IN GRADIŠĆE IN WESTERN HUNGARY IN THE WORK OF MATE UJEVIĆ

Summary

Mate Ujević was one of the most prominent Croatian scientists. His works were much noted, and his views were incorporated into ensuing research. His especially noted work was his monograph Burgenland Croats from 1934. It was the very first synthetic type of book on the old north-western Croatian diaspora printed in Croatia. That is why in this paper, after reviewing all of his works on this diaspora, special attention is given to a comparison of the situation at the time of Ujević's research and the situation during the last two decades. In this context some of Ujević's

misapprehensions and oversights, which were non-critically subsumed in later literature, are shown: an exaggeration of the influence of Kajkavian religious books of authors from Croatia (eg. the book of Juraj Mulih) on the language of north-western Croatian diaspora in the 18th century, the omission of Croatian villages around Körmend in south-western Hungary from geographical and linguistical maps, the thesis on the origin of Burgenland Croats Vlah's, the misapprehension of the jekavski reflex of jat in Čakavian idioms in Burgenland and western Hungary, etc. Ujević's observations and conclusions that are still valid are comparatively noted.

Key words: *Mate Ujević, Burgenland, Western Hungary*